Skalpy i kohouty: Přehled vlasových úprav v tradičních kulturách Ameriky

Příspěvek k symbolice indiánských účesů včetně pojednání o dějinách skalpování

PhDr. et Mgr. MARTIN RYCHLÍK, Ph.D., Ph.D.
Ústav etnologie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Celetná 20, Praha 1, 116 42; e-mail: martin.rychlik@ff.cuni.cz

ABSTRAKT:
Vlasy definují jedince a jeho roli ve společnosti. Odkazují k jeho pohlaví, sexuální dostupnosti, věku nebo sociálnímu statusu. V tradičních indiánských kulturách Ameriky se účesy často pojí s různou symbolikou, jak ukazuje studie, jež popisuje dějiny, významy a typy účesů (nebo zvyku skalpování).

ABSTRACT:
Hair marks a person and its role in society. It defines a person´s gender, sexual availability, age or social status. In tradional Indian cultures of America hairstyles have been connected to various symbolic issues - as is shown in this study describing history, meanings and types of hairdos (or scalping custom).

KLÍČOVÁ SLOVA:
Amerika, indiáni, antropologie, etnologie, historie, účesy, česání, kadeřnictví, symbolika, skalp

KEYWORDS:
America, Indians, Anthropology, Ethnology, History, Hairstyles, Hairdressing, Symbols, Scalp

1. ÚVOD A METODOLOGIE

Účesy jsou, ačkoliv se to na první pohled nezdá, nebývalou studnicí poznatků o každé společnosti. Mají velikou symbolickou funkci - odlišují pohlaví, ukazují společenský status, koncepty sdílené sexuální atraktivity, změnu věkových nebo manželských stupňů, ale třeba i ekonomické souvislosti a pravidla té které společnosti (Rychlík 2013a, 2014b; Rejchrtová 2008; Corson 2005; Synnott 1987; Cooper 1971; Hallpike 1969; Leach 1958; Berg 1951 aj.).

Již od nepaměti, jak ukazují archeologické i etnologické záznamy, se lidé o vlasy a vousy starali (Rychlík 2014b; Frazer 1994; Glob 1972 aj.). Kromě praktické stránky vlasových úprav (hygiena, krácení, česání) se s kadeřemi pojily pověry a magicko-náboženské představy, které dokreslují jejich význam pro lidstvo. Není divu, že George P. Murdock zařadil úpravy tělesného porostu k 67 kulturním univerzáliím čili věcem, jimž se věnovaly všechny známé lidské kultury - a to v čase i v prostoru (Murdock 1945; Rantala 2007).

Z tohoto důvodu jsem se rozhodl zpracovat globální přehled tohoto fenoménu. Po vydaných dějinách tetování (Rychlík 2014a) se zabývám celosvětovými „dějinami vlasů".

V odborných časopisech již byly publikovány práce o výjimečně estetických účesech Afriky (Rychlík 2013b: 49-66), o vlasech v asijských kulturách čili v Indii, Číně či Japonsku (Rychlík 2013c: 36-49), o účesech ve starověku (Rychlík 2013d: 26-43) nebo o vztahu magické síly mana ke kadeřím v Polynésii a Mikronésii (Rychlík 2013e: 29-44).

Zde předkládaná studie se věnuje symbolice, dějinám a typům vlasových úprav ve vybraných tradičních kulturách Severní a Jižní Ameriky: všímá si vlasů či vousů v písemných, výtvarných, ale i cestopisných pramenech. Práce vychází z rukopisné monografie, v níž jsem analyzoval historické a etnologické prameny ke komplexním „dějinám účesu" a pokusil se stanovit čtyři hlavní funkce úprav kštice v lidské společnosti: funkci magicko-náboženskou, funkci rituálně-přestupní, funkci sociálně-skupinovou a funkci dekorativně-erotickou, jež se mohou doplňovat a překrývat (více Rychlík 2014b, Soukup 2013).

Mnohé platí pro vlasové úpravy obecně, celosvětově. Vlasy bývaly v mnohých kulturách vnímány jako sídlo magické energie (Frazer 1994 aj.), odkud vycházela víra v uzmuté skalpy (Axtell & Sturtevant 1980; Anger & Dieck 1978) i v rozličná tabu během stříhání a ukrývání odstřižených pramenů, aby nemohly být zneužity - u Ašantů v Ghaně existovaly i vlasové hřbitovy. Účesy byly omezovány pravidly, symbolizovaly (rituální) přechod do jiného věkového stupně či stavu (blíže van Gennep 1997: 57), přináležitost ke klanu, totemu, kmeni či etniku, jak ukáži na mnoha příkladech indiánských - a také inuitských - kultur.

2. NEJSTARŠÍ ZÁZNAMY A DOKLADY

„Těla sú velikého a dobře zpuosobilého a jsú načervení, a to proto, neb nazí chodie a bývají od slunce spáleni, a tak se zdají načervení. Mají kštici a vlasy dlúhé a černé. Ale tvář svú sami sobě kazie a škaredú činie, neb sobě provrtují líci, pysky, nos a uši. A nedomnievaj se toho, že by sobě malé dierky provrtovali anebo že by toliko po jedné dierce na tváři měli," píše se o tehdy nevídaných „rudoších" ve Spise o nových zemích a o Novém světě, jenž vydal roku 1506 plzeňský tiskař Mikuláš Bakalář (cit. dle Straka 1926: 38-39). Jde o první český ohlas na objevený světadíl - Ameriku.

Přestože do Ameriky dopluli asi kolem roku 1003 Vikingové, jak nasvědčují ságy i nalezená osada L´Anse aux Meadows na Newfoundlandu, ranější kontakty zůstávají sporné. A svůj part přitom v mnohých, různě divokých hypotézách mají vousy. Indiáni je mívají řídké, leč v místních legendách se objevovaly zprávy o návratu vousatého boha z moře. Nálezy z Mexika ukazují právě takové postavy - jde například o zpodobnění „asyrského" vousatce z mayského Chichén-Itzá. Soška z Tabasca měla tvář s nakroucenými vousy, votivní sekera Totonaků z Veracruz nese knírek, olmécká socha ze Santa María Uxpanapa má masivní knír... Proč? Vždyť i první historik osídlování Antonio de Herrera píše, že obyvatelé jsou bez vousů.

Indiánský bojovník Póníů jménem Bílý kůň (archiv autora).

Mayská soška z ostrova Jaina, asi 6. století. © Wikimedia Commons.

Byl to jistě kontrast, když se bezvousí Indiáni střetli s vousatými bohy-démony na koních, kteří se vynořili z vod jako bájný opeřený had Quetzalcoátl! „Pane a králi, je to pravda pravdoucí, na pobřeží dorazili cizinci. Měli velmi světlou kůži, světlejší než my. Nosí dlouhé vousy, ale vlasy jim sahají jen k uším," stojí zapsáno první hlášení Moctezumových zvědů v Mexické kronice velmože Tezozómoka (1598), jenž opisoval ze starobylých rukopisů (cit. dle Slavík 1969: 115). V jiném textu jsou Španělé líčeni jako žlutovousí jezdci na podivných jelenech.

Prokazatelně první Evropané dorazili k americkým břehům 12. října 1492, v době, kdy odhadem dvě třetiny indiánské populace žily v Mexiku a Peru. Kryštof Kolumbus doplul k ostrovu San Salvador a „objevil" kontinent, který se měl roku 1507 stát Amerikou. Obyvatele nazval Indios. To, jak vypadali, si zapsal do lodního deníku hned v první den: „Všichni chodí nazí. Všichni jsou dobře stavění, krásného těla a milé tváře. Mají hrubé vlasy, skoro jako koňské žíně, krátké, spadající přes obočí, až na několik čupřin, které sčesávají dozadu a nechávají dlouhé, nikdy jich nestříhajíce. Někteří se malují šedivou barvou, jiní bílou nebo červenou nebo jinou," zaznamenal Kolumbus a den poté připojil další popis vlasů: nebyly „kudrnaté, nýbrž hladké a hrubé" (Caddeo 1942: 42-43).

S dalšími domorodci, Cigayosi, se Kolumbus setkal v lednu 1493 na Hispaniole (Haiti). Jeden muž, asi kazik, jak začali Španělé říkat pohlavárům, byl prý ošklivější než ostatní. „Jeho obličej byl začerněn uhlím, v čemž se shodoval s obvyklým zvykem těchto lidí, měl velmi dlouhé vlasy sčesané v jednu kštici vzadu svázanou a pak uloženou do jakési síťky z papouščích per" (Caddeo 1942: 165-166). Po návratu z první expedice píše v dopise o lidojedských Karibech (z čehož vzešlo pojmenování Kamballů, a konečně i „kanibalů") a také o ostrově, kde prý žijí lidé bez vlasů na hlavě.

Po objevení Jamajky a Kuby se účastník druhé výpravy Michal de Cuneo rozepisuje v listu z 15. října 1495 o místním holičství: „Indiáni i Kamballové si stříhají vlasy a vousy, stejně tak i jejich ženy; holí se pomocí rákosu a chlupy v nose si vytrhávají prsty" (cit. dle Caddeo 1942: 310). Zaujalo jej natírání těl červenou a černou šťávou z plodů, jež vůní zapuzují mouchy. Jako hmyz však měli brzy hynout sami Indiáni, neboť roku 1519 se měl již na mexickém pobřeží vylodit conquistador Hernán Cortés, jenž nepřijel, aby ryl v zemi, ale aby našel zlato.

3. MAYOVÉ

Jak vypadali původní obyvatelé? Podle etnohistorika Erica S. Thompsona měli „čistokrevní Mayové rovné nebo někdy mírně vlnité vlasy a tmavé hnědé oči" (Thompson 1971:38). Oční víčka doplňoval záhyb, jenž dává očím mandlový tvar, tak typický pro mayské plastiky. Mnoho Mayů mělo masitý, zahnutý orlí nos, což byl s deformovanou lebkou a šilhavostí idealizovaný typ krásy - viděný na výjevech v Palenque, Copánu či Yaxchilánu. Nos hrál značnou roli, a to nejen kvůli piercingu: jeden františkán píše o obřadu pechni, kdy byl obětovanému nejprve nos rozdrcen.

Zplošťování čela začínalo u dětí již pět dnů po porodu. Do kadeří nad čelem se dětem zavěšovaly kuličky, aby šilhaly. Sám bůh Itzamna je zobrazován šilhavý, někteří kukuřičí bohové mají vystříhané tonsury. Dle františkána Diega de Landy, jenž v letech 1549-1562 působil na Yucatánu, si Mayové propichovali uši i i pyj. „Bylo strašné viděti, jak na tom obřadu lpěli. Skupina Indiánů, kteří se chtěli takto obětovat, měla pak pohlavní údy úplně proděravělé... a skrze otvory protáhli šňůru," stojí v díle Relación de las Cosas de Yucatán (1566), jež je pro historiky nepostradatelné (cit. dle Hagen von 1966: 143). Ovšem i proto, že právě Landa dal spálit desítky mexických kodexů. Taková „misijní činnost" byla trnem v oku Bartolomeovi de Las Casas, jenž roku 1552 jako první pranýřoval skutky v Novém světě. A z Yucatánu vybral i případ, jak se také šířilo křesťanství. Jeden Španěl „vybídl synka urozeného Indijce, aby s ním odjel. Když dítě odpovědělo, že nechce opustiti vlast, hrozeno mu bylo uřezáním uší. Když hošík na tom trval, Španěl tasiv dýku oba boltce mu uťal, a když dítě setrvalo, uřízl jemu nos s částí rtu, směje se přitom, jako by jemu byl toliko za vlasy vytahal..." (Las Casas 1954: 65).

Mayové, kteří byli dobyvateli leckdy potupně ostříháni, měli vlasy dlouhé, černé a lesklé, otáčeli si je kol hlavy a zaplétali do věnce, jehož konce visely v týle jako střapce. Kotouč z obsidiánu sloužil za ozdobu do vlasů. „Na temeně si vlasy přistřihovali na krátko, dokonce si je vypalovali, takže se účes podobal mnišské tonsuře. Vousy nebyly oblíbeny; matky se snažily zničit pápěří svých synků, aby jim v dospělosti nerostly. Pokud se tak přeci jen stalo, vytrhávali je měděnou pinzetou. Přesto měli staří Mayové i řídce porostlé brady" (Hagen von 1966: 31).

Přerůstající vlasy nad čelem se krátily. Dle Morleyho si muži nechávali vzadu viset jeden cop. Zvláštní rituál byl určen chlapcům: když jim bylo čtyři nebo pět let, upevnili jim stařešinové do vlasů bílou kuličku, jíž měli nosit až do obřadů dospělosti, kdy jim byla odříznuta; dřívější odnětí by bylo urážkou. V účesu se nosily ozdoby z peří. Desítky podobizen Mayů s účesy jsou na jeskynních malbách z 8. století v guatemalské lokalitě Naj Tunich.

Ženy se malovaly i tetovaly a pemzou si opilovávaly zuby (a vkládaly do nich jadeit). Dle Sherrowové užívaly k péči o své lokny bylinné přípravky - kondicionérem byly snad šťávy z avokáda. „Vlasy nosily dlouhé a zručně si je splétaly do nádherných a složitých účesů. Takový způsob nošení vlasů - jak můžeme zjistit na hliněných figurkách z ostrova Jaina - charakterizoval vysoké postavení" (Hagen von 1966: 33). Na Jaině byly nalezeny pohřební postavičky vysoké až 65 centimetrů z klasického období (600-900) s náročnými účesy - asi propletenými s pěřovými korunami. Mají realistické provedení. „Ženy i dívky měly dlouhé vlasy a věnovaly jim velkou péči. Česaly se různě, přičemž účes vdaných žen se lišil od účesů dívek" (Morley 1977: 99).

Obzvláště naparádění byli vládci - tím nejvyšším byl halachuinic, tedy „opravdový muž" s extra zploštělou lebkou. Oholená tvář byla tetována a zjizvena. Proděravělými boltci se dalo prostrčit i vajíčko, zuby byly opilované. A do dlouhých vlasů se vplétaly šperky: „Ozdoba hlavy měla monumentální rozmě- ▶

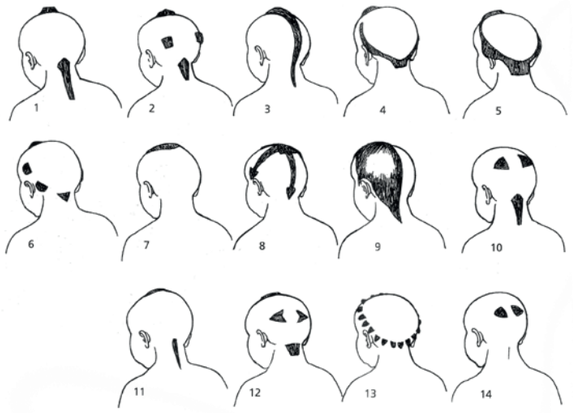

Sestřižení vlasů u osedžských a omažských dětí v Severní Americe symbolizovalo příslušnost k jednotlivým klanům: 1) hlava a ocas losa, 2) hlava a rohy bizona, 3) profil bizoního hřbetu, 4) hlava, ocas a tělo drobných ptáků, 5) hlava, křídlo a ocas orla, 6) krunýř želvy s hlavou, prackami a ocasem, 7) hlava medvěda, 8) světové strany, 9) chlupatý bok vlka, 10) rohy a ocas bizona, 11) hlava a ocas jelena, 12) hlava, ocas a nasazující rohy mladého bizona, 13) zuby plaza, 14) rohy bizona (podle Rychlík 2005, NLN).

Aztéčtí válečníci včetně quachiků lišících se typem účesu (Codex Mendoza, folio 64).

Indián kmene Bororo, jak jej portétoval Hercule Florence, asi 1827.

ry; často byla vysoká jako její majitel. Sestávala z dřevěnné či pletivové masky. Na základně trůnila umělecky vypracovaná okrasa z per, ze které splývalo zeleně zářící peří z quetzala jako vířivá kaskáda," což naznačují malby v Bonampaku (Hagen von 1966: 114).

4. AZTÉKOVÉ

Mexičtí Aztékové neboli „lid z Aztlánu" měli po roce 1427 sídlo v Tenochtitlánu, jemuž porobené státy musely odvádět daně i oběti. Rozbrojů využil Cortés k vyvrácení říše, jíž vládl Moctezuma II. „Byl asi čtyřicetiletý, pěkně urostlý, postavy souměrné, pleti nepříliš snědé, nýbrž v barvě a odstínu Indiánů, vlasy nosil nepříliš dlouhé, nýbrž tak, že mu překrývaly uši, měl řídké, pěkně upravené černé vousy, oči přívětivé; v pohledu se zračila laskavost, a bylo-li třeba, vážnost; byl velice uhlazený a čistý, koupal se jednou denně," popsal jej očitý svědek Bernal Díaz del Castillo v Pravdivé historii dobývání Mexika (1632) (Díaz del Castillo 1980/I: 262). Je třeba připomenout, že v českém překladu díla W. H. Prescotta o conquistě vyznívá popis jeho vlasů („byly spíše delší") jinak než v anglickém originále (1843), který čerpal správně z Díaze (Prescott 1964: 271).

Není to maličkost. Aztécké účesy měly přesné významy. I čtveřice nejvyšších vykonavatelů v říši se lišila úpravou zvanou achcacauhti. Jak soudí někteří vědci, byly právě jejich dlouhé vlasy obpletené bílou či rudou stuhou výrazem moci nad životy - kati mohli poddané ubíjet, kamenovat, škrtit i čtvrtit. Vlasy ukazovaly i na věkové a sociální stupně. Mladíci nosili kadeře dlouhé, nekrácené a vázali je do culíku. Teprve za válečnické úspěchy se směli ostříhat. O pravidlech nás informuje spolehlivý zdroj, misionář Bernardino de Sahagún, jenž byl jedním z prvých etnografů. Pár let po conquistě sbíral v terénu materiál a Indiány nechal v díle Historia general de las cosas de Nueva España (1540-1585) promlouvat z vlastních pozic a řečeno odborně: z emické perspektivy. Nemohl si nepovšimnout účesů.

Do desíti let si aztéčtí hoši hlavu vyholovali, asi škeblí nebo sopečným sklem. Dohlížel na to učitel, jenž nosil specifický účes zdobený peřím. Od desíti let mívali chlapci na záda sčesanou kštici. „V patnácti je již dlouhá, a to je znamení, že ještě nepřivedli s pomocí jiných svého prvního zajatce. Teprve když získá jinoch zajatce, ať už se na tom podílel jeden, dva či tři či čtyři či pět anebo šest, ale šesti to končí, ustřihuje se mu kštice... A teprve pak smí odložit kštici a je ostříhán po válečnickém způsobu a z toho účesu je vidět, že získal zajatého s pomocí jiných... A získá-li další zajatce, ozdobí se peřím. Teprve když sám bez pomoci jiných přivede zajatce, předstupuje před tvář Motekusomovu... A kdo přivede čtvrtého zajatce, toho dá Motekusoma ostříhat jako pohlavára. Má takovou hodnost. Nosí retní přívěsky a náušnice. Vlasy si podvazují válečnickou páskou," napsal Sahagún (cit. dle Slavík 1969: 76).

Ti, kteří přivedou zajatců více než pět, stávají se „vedoucími orly" a dostanou modrý kolíček do rtu. Ti ještě schopnější pak žlutý špunt. Nejstatečnější aztéčtí válečníci (quachikové), kteří odmítali povýšení, aby mohli bojovat v první linii, nejspíše nosili kohouta. Sestřih se nazýval quachichictli; dokladem je zobrazení v Codexu Mendoza, jenž vznikl dvacet let po conquistě. Na listu XLIV, kde jsou popsány pocty válečníků, drží vystříhaný Azték - quachic - za vlasy porobeného soka. Jiní bojovníci tequihua si stuhou svazovali trčící snop (temillotl). Zvláštní vrkoč měla též skupina otomí, jež měla oproti těm předchozím vlasy až na záda.

Běžný obyvatel (macehual) míval dle Vaillanta dlouhé vlasy. Sahagún píše, že obchodníci (pochteca), kteří putovali daleko, se vždy před odchodem ostříhali a umyli, protože po celou cestu už o vzhled nedbali. Vznešení si krátili kadeře nad rameny. Náčelníci nosili kolem hlavy koženou stuhu, z níž visely dva střapce. Panovník Nezahualpilli z Texcoka je v Codexu Ixtlilxóchitl vyobrazen se dvojí ozdobou ze zeleného peří uvázanou rudou šňůrou k prameni vlasů (quetzallalpiloni). Výběrčí daní, první vyslanci Moctezumy, s nimiž se Cortés setkal, měli „vlasy lesklé a vysoko vyčesané, jakoby přivázané k hlavě, a každý nesl vonné růže" (Díaz del Castillo 1980/I: 135).

Aztéčtí kněží (papahuové) nechávali vlasy růst bez zásahu; nemyli je ani nestříhali. Dle Díaze mívali vlasy až po pás, někdy až na zem, slepené krví - dominikán Diego Durán je roku 1581 přirovnal k zacuchaným koňským ohonům. „Na hlavě měli kapuce podobné těm, jaké u nás nosí kanovníci, vlasy měli velice dlouhé a slepené, takže se nemohly rozčísnout, leda když se ustřihly; byli celí od krve, která jim tekla z uší, protože toho dne přinesli oběť; na prstech měli velmi dlouhé nehty; slyšeli jsme, že Indiáni tyto papahuy pokládají za vzorně žijící mnichy," popisuje conquistador děsivé postavy, jež čtvrtily a stahovaly lidi z kůže (Díaz del Castillo 1980/I: 209). Cortésovi vadily i pohanské modly. Proto je dal ve vsi Cempoallanu zničit a zbudoval křesťanský oltář: „Nastálo určil čtyři papahuy, aby se o oltář starali; poručil jim, aby si dali ostříhat vlasy, protože je měli dlouhé, aby si oblékli bílá roucha, aby chodili čistí a opatrovali svatý obraz Panny Marie" (Díaz del Castillo 1980/I: 150).

Přestože sám Moctezuma měl řídké vousky, možná že i znak postavení, bývalo u Aztéků zvykem se holit. Užívalo se sopečného skla, zbylé chloupky se vytrhávaly. Matky svým synům přikládaly v dětství na tvář nahřáté tkaniny, neboť věřily, že tím zamezí růstu vousů. Z kamene vyráběli Aztékové i zrcadla: k rituálním účelům se užívalo leštěných z obsidiánu, ale běžnější byly z pyritu. Vynikající kvalitu měla výroba čelenek z peří. Z jedné Sahagúnovy pasáže se zdá, že existovaly i jakési paruky, jež se připevňovaly jako válečné přilbice.

Děvčata se stříhala nakrátko, teprve po dosažení dvanácti let mohla mít kadeře pod ramena. Ženy si - asi až po porodu, jak soudí Sahagún, - vlasy ovíjely kolem hlavy nebo „splétaly do copů, někdy se stužkami ovinutými" (Vaillant 1974:1 02). Pro slavnostní účely si je barvily hlinkami a indigem. Účesy se lišily dle rodinného stavu: neprovdané ženy je měly volně rozpuštěné, jak vidno v Codexu Mendoza; mladicím visívaly až k pasu. „Vdané Aztéčanky si česaly vlasy do dvou chumáčů trčících jako růžky na každé straně hlavy" (Sherrow 2006: 239). Bohyně plodnosti Xochiquetzal je v Codexu Borgia zobrazena právě s takovými dvěma trsy po stranách, přičemž se tento účes v řeči nahuatl jmenoval axtlacuilli. Dle Prescotta se někde ženy překrývaly závoji. Aztékové se často koupali a do vlasů si vtírali přípravky z yuccy. Ke zvláčnění používali oleje z jojoby a drceného avokáda podporujícího růst. Jako kondicionér sloužila směs z plodů yiamolli.

O šíři dávno ztracených pověr či mýtů, jež se k vlasům pojily, mohou napovědět okolnosti, za jakých byly u Aztéků konány lidské oběti. Den před popravou jim „odeberou vlas z temene a předkládají ho ohništi. A ráno, když nastane čas, musejí nastoupit. Všem obětem při této slavnosti stahují kůži z těla. Zajatce zabíjejí kněží, ne bojovníci, kteří je zajali. Ti je pouze předváděli, předávali, chytili je za kštici, popadli za hlavu a vyváděli po stupních chrámové pyramidy" (cit. dle Slavík 1969: 60). Na vrcholku jim byla rozříznuta hruď a vyjmuto srdce - „orlí plod".

Jiní zajatci byli vybráni pro rituální zápolení. I jim byla o půlnoci odstřihnuta kštice z temene: „Vlas jim odnímají jako vyznamenání, neboť místo něho obdrží květiny, tabák, drahocenné přehozy, aby nešli k hrobu jen tak s prázdnýma rukama" (cit. dle Slavík 1969: 61). Ani sebelepší bojovník nemohl vyhrát; když byl mnoha soupeři zmožen, rozřízli mu tělo a vyjmuli tepající srdce. Obětovány bývaly i děti, které měly obvyklý účes - dlouhé vlasy, do nichž se zastrkávala pera. Aztékové při obětech plakali, stejně jako dítka, jimž se koulely slzy po tvářích. Měly přinést déšť.

5. INKOVÉ

Pro poznání účesu andských etnik existují i hmotné prameny: zachovalé mumie. Lidé z Chinchorro na pomezí Chile a Peru jsou nejstarší známou kulturou, jež mumifikovala své mrtvé. Vrchol jejich dovednosti přišel už před 5000 lety. Těla byla zbavena orgánů, hlava oddělena a následně došlo k opětovnému sestavení: vycpání trupu kostmi, trávou i srstí. „Na původní místa se rozložily kusy pokožky, především na lebku. Dokonce i kůže z temene a vlasy mrtvého byly opět připevněny na hlavu" (Bahn 1997a: 180). Mladší mumie z And, staré asi 1500 let, ukazují, jak si předincké ženy zastřihovaly vlasy na krátko a vytrhávaly obočí.

Vrcholky And byly pro Inky posvátné a směřovala k nim obětní procesí. Ve značných nadmořských výškách byly nalezeny i zabité či opuštěné děti: roku 1954 chlapec v chilském Cerro el Plomo, v roce 1964 umrzlý mladík jen s bederní rouškou v argentinském El Toro a roku 1995 osmiletá dívenka s vlasy až na záda z peruánského Ampatu. Roku 1999 pak archeolog Johan Reinhard nalezl s kolegyní Constanzou Cerutiovou ve výšce 6714 metrů trojici mumifikovaných dětí. Jejich stáří činí více než 500 let. Jde tedy o doklad, že Španěly zapsané obřady capacocha - k uctění životních etap velkého Inky - se skutečně konaly.

Nejstarší dívce z Llullaillaca na hranicích Argentiny a Chile bylo patnáct; mladší holčičce (jež měla ve vlasech kovovou ozdobu a do které uhodil blesk) přibližně šest let a chlapci asi sedm. „Mumie jsou tak zachovalé, že se zdá, jako by byly živé. Vynikající stav ostatků umožňuje výzkum v různých oblastech, od stylů účesu až po žaludeční parazity" (Bahn 2008: 121). Patnáctileté děvče, přezdívané La Doncella (panna), mělo složitý účes složený z drobných spletených copánků. Tmavé vlasy jí spadaly až na záda. Dospívající slečna byla asi sluneční pannou (aclla), které měly žít s panovníky. Chlapec byl tak těsně svázán, že měl zlomená žebra a udusil se.

Dětské oběti nebývaly běžné; šlo o výjimečně posvátný rituál. Vybíraly se bezúhonné a nejhezčí děti či slečny, jež z provincií putovaly do Cuzka. Šlo o poctu. Dítka pak směla nosit šperky, oblečení a možná i účesy určené elitě. Vědci vedení Timothy Taylorem vyčetli roku 2007 z izotopové analýzy vlasů ráznou dietetickou změnu v posledním roce jejich životů, což vede k tezím o vykrmování a přípravě na oběť v horách. Do téže doby spadá zřejmě i rituální zastřižení vlasů. Další změna ve výživě se udála tři až čtyři měsíce před smrtí, kdy trojice zahájila svou poslední pouť. „Výzkum se soustředil na vlasy, jež obsahují rezidua narkotik, vdechovaných v týdnech předcházejících smrti. U dospívající dívky se objevily známky požití většího množství koky" (Bahn 2008: 121). La Doncella jí požila daleko víc než mladší děti, což nasvědčuje tomu, že si už asi i lépe uvědomovala tíži osudu. Oběti byly nakonec opity kukuřičným pivem (chicha) a ponechány mrazivým podmínkám And. Cesta do nebes byla rychlá.

Ať již tehdy šlo o oběti bohům, oslavu narození Inkova syna či boj proti suchu, dělo se tak při vědomí a k úctě Sapa Inky. Byl to král Slunce, absolutní vládce nad říší Kečuů. Každá sebemenší událost v životě Inkově, včetně stříhání vlasů, byla provázena obřadem. A že doslova ani vlásek nesměl přijít nazmar, vypověděl v 16. století očitý svědek Juan Ruiz de Arce: „Když si [Inka] odkašlával, neplival na zem; jedna žena natáhla ruku a on plivl do ní. Ženy sbíraly všechny vlasy, které spadly na jeho šat, a snědly je... Přikázal jim, aby polykaly jeho vlasy, aby s nimi nebylo možno čarovat" (cit. dle Hemming 1977: 36). Dle Garcilassa de la Vegy (1539-1616) zakořenil podobný zvyk i mezi prostšími Inky - sbírat své vlasy a dávat je do děr ve zdech. Indiáni říkali, že duše musí vstát z hrobu se vším, co náleželo k tělu: „Abychom nemuseli hledat své vlasy a nehty v době, kdy bude mnoho spěchu a zmatků, ukládáme je na jedno místo, kde je snáze najdeme, a podle možností se také snažíme plivat na jedno místo" (cit. dle Frazer 1994: 212).

Když následník trůnu dosáhl věku k ženitbě (nejdůležitější manželkou byla jeho sestra), dostalo se mu nejlepšího vzdělání, jaké nativní Amerika nabízela. V boltcích míval zlaté ozdoby a drahokamy, vlasy nad čelem rovně zastřiženy. U Inků muž „prokazoval hodnost a status délkou vlasů a způsobem, jakým nosil pásku kolem hlavy. Kratší vlasy byly důkazem vyššího postavení. Mužové nosili barevné tkané stuhy obtočené kol hlavy. Šlechtici míval kratší vlasy a méně otoček, náčelníci pak ještě kratší sestřih a méně zavinutí. Plebejci měli nejdelší kadeře" (Sherrow 2006: 240). Vládce Inků nosil zvláštní úpravu hlavy zdobenou zlatými trubičkami a červenými střapci. Panovnická sestřih a pásku se jmenovala mascapaicha (španělsky borla) a sestávala z řady šňůr llautu, zlata i per vzácného ptáka (corequenque).

Atahualpa, velký Inka, jemuž stanuli tváří v tvář první Evropané, měl „krátké vlasy ozdobeny zlatými šperky a kolem spánků měl obtočenou borlu. Inka měl klidné a vznešené vzezření; z výše shlížel na zástupy jako člověk,

▶ který je zvyklý poroučet“ (Prescott 1980: 176). Jen pár chvil nato, co Atahualpa odhodil Bibli, mávl dobyvatel Francisco Pizarro na znamení a Inka byl zajat. Život si nezachránil ani splněným slibem, že naplní sál zlatem po rysku, jíž načrtl ve výši 2,3 metru. Přijetím křtu zmírnil jen způsob popravy: místo upálení byl 29. srpna 1533 uškrcen.

Předchozí panovníci bývali mumifikováni v Cuzku - patřil jim sál v chrámu Slunce, který obsadili ve dvou řadách. Inkové napravo, královny nalevo od světelného zdroje. „Mrtvá těla, oděná rouchem, seděla na zlatých křeslech s hlavami skloněnými, s rukama klidně složenýma přes prsa, s tvářemi obvykle sytého zabarvení pleti jejich kmene, s havraními nebo stříbrnými vlasy podle toho, v jakém věku zemřeli“ (Prescott 1980: 28). Více už se o panovnických účesech nedozvíme, poněvadž mumie (mallquis) byly conquistadory odvezeny neznámo kam a jen těla Viracochi, Túpaca Yupanquiho a Huayna Capaca byla pohřbena roku 1562 v Limě.

Při práci si poddaní svazovali dlouhé vlasy barevnými šňůrami; při cestě na trh a slavnosti přidávali ozdoby odlišující rod. Ženy si vlasy upevňovaly do copu šňůrkami z lamí vlny. Na důkaz truchlení si vlasy mohly odstřihnout - dělo se tak měděnými a obsidiánovými noži. „Účesy z různých oblastí a kmenů se lišily a byly nejvýraznějším rozpoznávacím znakem mezi peruánskými Indiány. Rozdílnou úpravu vlasů bylo nutno podle přímého příkazu Inky dodržovat, každé ailju (společenská třída) muselo mít svůj účes” (Hagen von 1963: 32). Hřebínky si Indiáni vyráběli z leštěného dřeva čonta; byly orientovány na výšku (přibližně deseti centimetrů) a vyřezávány. Do účesu se zastrkávala péra - jako v celé předkolumbovské Americe.

Potomkům se do dvou let, kdy byli kojeni, říkalo huahua (dítě). Teprve dvouroční dítka dostala při obřadném stříhání vlasů své „dočasné“ jméno. Rituál se nazýval rutu-chicoy. První stříhal kadeře nejstarší strýc; vlásky se musely dobře schovat, aby se jich někdo nezmocnil a dítě neuhranul. Strýček si měl rovněž uříznout pramen vlasů a obětovat jej za kmotřence. Trvalého jména se Indián dočkal až při dosažení zralosti. Přibližně ve čtrnácti dostávali hoši (na důkaz dospělosti) své první spodky, svatba se potvrzovala výměnou sandálů. „Zhruba ve stejném věku oslavovaly dospělost i dívky obřadem česání vlasů, při němž dostaly jméno. Byla to jména poetická. Tak mohla dívka obdržet jméno Koiljur podle hvězdy nebo Koka podle známé rostliny, mohla být pojmenována Modré vejce nebo Jak krásná (Ima Sumak)“ (Hagen von 1963: 39-40).

Inkové si z vlasů údajně vyráběli i medikamenty. Jak? Otrávená osoba měla spálit ústřižek své kštice, smísit popel s kukuřičným pivem a vypít mok jako protijed. Neuvěřitelný nápad měl prý devátý velký Inka Pachacuti, jenž zřejmě vládl v letech 1438 až 1472 (a snad i zbudoval horské sídlo Machu Picchu). Pachacuti vybízel své poddané, aby sbírali jeho ostříhané a vypadané vlasy. „Po jeho smrti byly tyto kadeře užity k vytvoření sochy, jež sloužila jako veřejné zosobnění zemřelého panovníka“ (Sherrow 2006: 240). Božství tak zůstalo zakleté v kadeřích.

6. JIŽNÍ AMERIKA

Ač Indiánům vousy příliš nerostly, byl jihoamerický světadíl mnohde poznamenán legendami o vousatých kulturních hrdinech. U Čibčů, na území dnešní Kolumbie, existoval bájný rek Bočika; s Indiány žil dvacet generací před příchodem Španělů, přišel z východu a učil lidi tkát i příst. Dle pověstí byl starý a vousatý, měl dlouhé vlasy a hlásal ctnost. V močické keramice z Peru se „vyskytuje tajemná postava starce s vousy. Tento stařec bývá zobrazován s bílou bradou a mohutným knírem. Musíme-li připustit, že všechno ostatní v močickém hrnčířství obráží jejich život a je podáváno realisticky - potraviny, sexuální pozice, šaty, zvířata - jakou skutečnost pak představuje tento vousatý muž? Kdo to byl?“ (Hagen von 1967: 45). Etnolog Václav Šolc nepovažoval vousy, jež se vyskytovaly v umění, za autentický jev, ale za pozdější křesťanský import.

O tom, jak o svůj porost pečovali ještě netknutí Indiáni, referuje Hans Staden, jenž roku 1557 vydal traktát Dvě cesty do Brazílie o svém zajetí u kanibalských Tupínambů při pobřeží od Rio de Janeira po Ubatubu. Jeho dílo - zvláště druhá část - je považováno za jeden z prvních etnografických spisů věnovaných původním obyvatelům. Tupínambové, spojenci Francouzů a sokové Portugalců, dle Stadena „chodí nazí a hanbu si nepřikrývají. Sami se zohavují malováním. Vousy nemají, protože si je vytrhávají i s kořínky, jakmile jim počnou růst. Do dolních rtů, tváří a uší provrtávají otvory a zavěšují do nich kaménky. Zdobí se peřím“ (Staden 2000: 102).

Na temeni si vyholovali lysinu a kolem dokola nechávali věneček vlasů jako mniši; naučil je to prý předek Meire Humane (Zumé), jenž mezi nimi konal zázraky. Sousední lid Guaianá si nechal růst dlouhé vlasy i nehty. Tupínambky nosily vlasy dlouhé, do uší si strkaly ozdoby nambipai z ulit mlžů. Dospívajícím ženám byly rituálně ustřihnuty kadeře a získaly tetování na zádech. „Když si navzájem vybírají vši, jedí je. Často jsem se jich ptal, proč to dělají. Řekly mi, že to jsou jejich nepřátelé, kteří jim ujídají hlavu, a že se na nich mstí“ (Staden 2000: 109).

Staden z Hombergu, jenž sloužil na lodi coby dělostřelec, padl při toulkách pralesem do zajetí. Tupínambové mu neustále kousáním do paží dávali najevo, že bude sněden způsobem kauim pepika. Měl být vykrmován, u Indiánů nakonec strávil devět měsíců. „Musel jsem zavolat: ‚Aju ne šé peen remiurama! - Já, vaše jídlo, přicházím!´ Uvnitř se ženy na mne sesypaly, bily mě pěstmi, rvaly mi vousy a říkaly: ‚Touto ranou se mstím za muže, kterého nám zabili tvoji přátelé.´ Potom mě odvedly do chýše, kde jsem si musel lehnout do sítě, a opět přicházely ženy, bily mne, rvaly mi vlasy a naznačovaly mi hrozivými posunky, jak mě sežerou“ (Staden 2000: 49). Nesežrali. Staden měl štěstí i rozum. Hrozil magií, „uzdravoval“, hlásil se ke spřáteleným Francouzům, kteří mívali oproti Portugalcům zrzavé vousy jako on. I proto mohl zachovat popis lidojedských praktik, jimž přihlížel. Sám se obětní palice ibira-pema bál.

Zvlášť, když už byl „speciálně“ připravován. „Pak ke mně přistoupila žena. Měla v ruce úlomek křišťálu upevněný v držadle, které vypadalo jako ohnutá větvička, a oholila mi jím obočí. I vousy mi chtěla oholit, ale to jsem nedovolil, ať mě zabijí i s vousy. Odpověděly, že mě ještě nezabijí, a vousy mi ponechaly. Stejně mi je však za několik dní ustřihly nůžkami, které jim dali Francouzi,“ popisuje události z roku 1554 (Staden 2000: 51). Již tak záhy nůžky vystřídaly tradiční instrumenty, neboť běloši dováželi na výměnu nože, nůžky i hřebeny.

„Tázal jsem se, čím si stříhali vlasy, dokud jim lodi nepřivážely nůžky. Odpověděli, že vzali kamenný klín, dole podrželi nějaký předmět a na tom vlasy utloukli... Temeno hlavy si vyholovali úlomkem zvláštního kamene“ (Staden 2000: 107-108). Jen díky obchodníkům se Stadenovi podařilo utéci před upečením a s lodí Catherine de Vatteville se v únoru 1555 vrátil do Evropy. Dle etnohistoriků jsou jeho vzpomínky věrohodné, byť popírači kanibalismu viní Stadena ze lží i přikrášlování hodů, kde i děti jedly lidské mozky a srkaly kaši mingau vařenou z vnitřností.

Autentickým svědectvím je též dílo hugenota Jeana de Léry Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasilia slove (1578). „Chlupatí nejsou, jakž se některým zdálo, nýbrž hned, jakž jim vlasové na těle se ukazují, nebo nehty, anebo nůžkami malými, jichž od křesťanů dostávají, je vytrhují. Brady, víček i obočí trpěti nemohou, ale hned jakž růsti počínají, je vyšklubávají, odkudž blíkaví na oči a nepěkného vzezření bývají,“ čteme o „Tououpinambulcích“ ve vydání českobratrských překladatelů z roku 1590 (cit. dle Tichá 1985: 170). Léryho dílo, jež Lévi-Strauss označil za breviář etnologa, popisuje i tetování („šnyty barvou zasejpaně“) a retní piercingy, přičemž zmiňuje vtípky, kdy Indiáni proraženými otvory v bradě prostrkávali jazyk na udivené kolonizátory.

A Stadenovy poznatky potvrzuje: Indiáni si stříhali hlavy na mnišský způsob: „Muží zajisté z přední strany hlavy v temeně je holí, v druhé pak straně, totiž v tejle, přistřižené svěšují. Ženy pak naproti tomu netoliko všech vlasů na hlavě nechávají, ale také podlé způsobu našich žen často je mejti a rozčesávati obyčej mají. S rozčesanými však vlasy jim nazad visícími na větším díle chodí, anobrž když jim se po hřbetě zmítají a rozvíjejí, v tom rozkoš a zalíbení mívají“ (cit. dle Tichá 1985: 174). Dítka ve věku tří čtyř let měla vlasy „vůkol hlavy ostřihané“ (ibidem 177).

K břehům připlouvaly další a další koráby, ale jen pozvolna se běloši nořili do hlubin kontinentu, zejména do amazonského pralesa. Až tam roku 1689 zabloudil rodák z Trutnova. Jezuitský misionář Samuel Fritz, autor první přesné mapy povodí Amazonky, se podílel na christianizaci Omaguů na hranicích Peru a Brazílie, ale při poutích divočinou se setkal i s Manavy (Manoas), o jejichž vzezření se zmiňuje ve svém deníku: „Tito Manavové jsou velmi udatní a okolní Indiáni se jich obávají. Jejich zbraní je luk a otrávený šíp. Nenechávají si růst vlasy, prý aby je v zápasech nebylo za co uchopit. Čelo až po uši si barví pryskyřicí“ (cit. dle Binková & Polišenský 1989: 460).

Trofejní hlava Mundurukú s patrnou šošolkou (foto Hugo Bernatzik).

Vpravo indián Wakussase ze severoamerického kmene Lišek (Fox, Meskwaki), jehož v roce 1833 portrétoval malíř Karl Bodmer. © Wikimedia Commons.

Amazonská etnika - často „objevená“ až v 19. či 20. století - proslula nejen foukačkami, barvením těla pomocí šťáv stromu genipapo, retními špunty, ale i sestřihy, které se jen tak nevidí. Zvláště výrazní byli dle etnologa Lévi-Strausse brazilští Bororové. „Většina jich se od hlavy až k patě rudě pomalovala zrny urucu. I vlasy, visící na ramena nebo zastřižené kolem dokola ve výši uší, byly pokryty touto pastou, takže vypadaly jako přilba... Ženy nechávají si od mužů vytrhávat na spáncích vlasy; ti pak zhotovují z vlasů manželek dlouhé pletené šňůrky a ovíjejí si je kolem hlavy na způsob turbanů“ (Lévi-Strauss 1966:151 a 159). Ojedinělé účesy měl lid Kayapó z povodí Xingú, jehož příslušníci nosili uprostřed hlavy od čela vyholené pruhy - jakési holé pásy! Účes, který nechává vlasy splývat vzadu i po stranách, ovšem nemohl nosit každý. Právo na dlouhé vlasy náleželo ženám, jež zvládly porodily děti, a mužům, kteří už získali penisové pouzdro; krátký sestřih mívaly starší děti či truchlící vdovy.

„Vlasy měly významnou sociální a symbolickou funkci, a to nejen u Kayapů, ale obecně mezi kmeny střední Brazílie, takže rozdíly v účesech se staly základním odlišením jednoho kmene od druhého,“ píše Terence S. Turner, jenž mezi Kayapy či venezuelskými Yanomámy, kteří si zastřihují vlasy jakoby podle hrnce, pobýval (cit. dle Lock & Farquhar 2007: 87). Kayapové chloupkům i vousům říkali ´o, což znamená totéž co „listy na stromech“. I ženy Txicão z téže oblasti (Xingú) nosí podivuhodnou čupřinu: kolem celé hlavy ve výši asi tří centimetrů nad ušima si nechávají bochánek vlasů. A bojovníci Matsesů (Mayoruna) měli uprostřed ponechané číro, ale strany vyholené jen k týlu, kde dlouhé kadeře padaly na záda, takže účes připomínal stařík s hodně postupujícími kouty.

Snad nikde jinde na světě se lidé nezdobili peřím tak jako v Amazonii. Čelenky a pérové diadémy byly neskutečně působivé. Nejběžnější byla kombinace červených a žlutých papouščích pírek. Už Léry píše o „ptáku nějakém, toucanu jménem“; oblíbená byla pírka papoušků arara a někteří autoři hovoří o orlech chovaných výhradně pro peří, jež Tupíové krmili opicemi. Lidé Karažá si z peří vyráběli náušnice i „svatozáře“. Bororové, jejichž účes se zastřiženými vlasy nad čelem a vzadu spadajícími loknami roku 1827 zachytil malíř Langsdorffovy výpravy Hercules Florence, si dokonce vyráběli „týlní ozdoby z lidských vlasů“ - nejspíše z ženských (Kästner 2009: 176). Nádherné péřové čepice, žlutočervenomodré symboly prestiže, nosili příslušníci Mundurucú, kteří si do čelenek zaplétali lidské kadeře. Právě oni se o vlasy starali i na trofejních hlavičkách, jež mívají vyholené čelo a uprostřed šošolku.

Etnograf Rafael Karsten viděl mezi peřím a vlasy souvislost, neboť péra byla u Indiánů chápána jako ptačí „vlasy“; stále rostou, takže dle domorodců mají stejně magickou moc jako lidské kadeře, napsal Fin v práci z roku 1926. Peří bylo potřebné k rituálům, bez nich by byla bezcenná i ukořistěná lebka. Karsten se o trofejní praktiky a skalpování zvláště zajímal; vydal se na terénní výzkum ke kmeni Chívarů (Šuárů, Jívarů) na území Peru a Ekvádoru, kteří prosluli zmenšováním lidských hlav na pouhou čtvrtinu velikosti.

Šuárským hlavičkám se zachovanými rysy (a vesměs delšími vlasy) se říká tsantsa. „Vzadu na hlavě, od vrcholu dolů, se nožem udělá řez, načež se skalp i kůže v obličeji pomalu a pečlivě stáhne z lebky“ (Karsten 1935: 293-300). Po zmenšování a několikadenním tvarování obličeje se dozdobí ústa a učešou černé vlasy, jež mají čtyřikrát až pětkrát větší délku než hlava samotná. Pravé trofeje lze od kopií poznat dle dlouhého skalpu, díky zřetelným řasám na očních víčkách a také proto, že „v malinkých nosních dírkách zůstávají drobné chloupky“ (Castner 2002: 56-57). U jedné hlavičky s extrémně dlouhými vlasy (v poměru 1:8) známe pak jméno nositele. Indián Anguaši přišel o hlavu v boji s Čungem, jenž trofej předal z vděčnosti roku 1899 lékaři H. C. Dickeymu. I ostatní tsantsy bývaly učesané; některé měly cop či vlasy zdobené broučími krovkami a tukaním peřím. Šuárové z kadeří vyráběli trofejní opasky a stáčeli si vlasy kolem zápěstí.

Mimořádným etnikem byli brazilští Kaďuveové, kteří svými malovanými těly a tvářemi uhranuli fotografa Guido Boggianiho, autora monografie I Caduvei (1895). Lidé skupiny Mbayá-Guaicurú, kam Kaďuveové patří, mívali rovné a husté vlasy, uprostřed rozdělené na pěšinku. Muži i ženy se česali několikrát denně. „Z obličeje vytrhávali si chloupky, včetně obočí a řas, a Evropany s obrostlýma očima označovali s odporem jako ‚bratry pštrosa´“ (Lévi-Strauss 1966:123). Pánové si stříhali vlasy ve výši uší. Kaďuvejky je nosily dlouhé, ozdobené palmovými listy či svázané stužkou. Zdobily je korálky, ale i stříbrnými destičkami. Ke slavnostnímu účesu patřily chocholy z per. Původně si lidé Mbayá dle iberoamerikanistky Simony Vaňkové přikrývali hlavy ptačími kůžemi, na něž připevňovali otevřená křídla se zobákem tukana.

K týmž Indiánům putoval cestovatel Alberto Vojtěch Frič (1882-1944), jenž mimo jiné z Gran Chaca přivezl do Prahy indiánského Červuiše z kmene Čamakoků, tudíž není divu, že o indiánské hygieně měl jasné představy. Zaujaly jej hřebeny. Čamakokové svazovali štětiny z ocasu mravenečníka; u etnika Pilagá se hřebínkům říkalo lagadik a sestávaly z tuctu dlouhých, silných ostnů kaktusu Stetsonia coryne svázaných vedle sebe. Sloužily jako všiváčky. Když náčelníka něco kousalo ve kštici - dle Friče to byly hlavně Evropany importované vši -, Indián si podrbal místo, případně vešku vyčísl, nabodl a snědl. „Mačikuí už mají hřebeny, a to krásně řezané z volských rohů, veliké, tvořící diadém přes celou hlavu, s vyřezávanými okraji a zdobené ornamenty, že by se za takovou ‚peinetu´ nemusela stydět žádná Španělka, i když hřebeny jsou trochu těžké. Nemyslím, že by se hodily k vyčesávání, ale udržují vlas tak, aby se nerozcuchal,“ píše Frič, jenž u Bororů viděl hřebeny ze štěpinek bambusu (Frič 1943: 155-156).

Fričově pozornosti neušli vystřihaní Indiáni. Bororové mívali přezdívku Coroados, což značí „tonsurovaní“, ale Čech potkal už jen pár ▶

Typické účesy hopijských indiánek (dle Edwarda S. Curtise).

Obyvatelé Ostrova Sv. Vavřince, kolem roku 1816 (dle Louise Chorise).

První zobrazení indiánského skalpování (rytina XV.), jak vyšlo v díle Theodora de Bry.

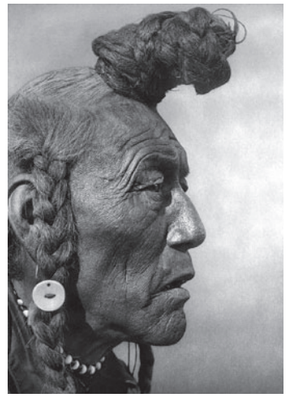

Indián Medvědí býk z kmene Černonožců (dle Edwarda S. Curtise).

▶ starců, kteří měli vyholené celé temeno: „Je to procedura obtížná tam, kde není holič, ani zrcátko a kde se místo břitvy používá odříznuté stěpiny bambusu… Staří misionáři se divili, když naráželi na kmeny, u nichž všichni mužští příslušníci měli vyholené tonsury. Dokonce byly vymyšleny legendy, že sv. Tomáš dávno před Kolumbem navštívil tyto Indiány, katechisoval je a jako svědectví své přítomnosti mezi nimi zavedl podobný zvyk“ (Frič 1943: 156). Fričova hypotéza, jež zdůvodňuje stříhání, je prozaická: holá místa prý byla nejlepší obranou před řáděním vší, neboť se daly na lysině vychytat.

Dokladem, že péče o vlasy existovala i v nuzných podmínkách, budiž obyvatelé na samém jihu Ameriky - v Ohňové zemi. Už mořeplavce Antonia Pigafettu plujícího s Magalhãesem zaujaly bíle obarvené vlasy patagonských Tehuelčů (1520). Pozdější návštěvník Antoine de Bougainville si u Patagonců zase povšiml „knírů spíše dlouhých než hustých“, ale pro jejich jižnější sousedy již neměl roku 1768 milého slova (Bougainville de 1927: 53). Ohňozemce totiž počastoval přívlastky ošklivý, ohyzdný a nesnesitelně páchnoucí, neboť se živili hnijícími tuleni.

Šest let nato k nim připlula i výprava Jamese Cooka. Ohňozemci měli oči „hnědé, malé a matné, vlasy černé, zcela rovné, namazané rybím tukem a visely jim divoce a huňatě kolem hlavy. Místo vousů měli na bradě jen několik ojedinělých štětin a mezi nosem a ošklivými, stále otevřenými ústy jim tekla mokrá stužka. Rysy jejich obličejů svědčily o hluboké bídě. Jejich zápach byl nám tak odporný, že jsme u nich nemohli delší dobu vydržet,“ uváděli vzdělaní členové posádky, kteří se pak vydali na sever a domů do Anglie (Forster 1964: 326-327).

7. SEVERNÍ AMERIKA

Severněji položené části Ameriky se staly zájmem Angličanů a Francouzů. Pro dějiny účesu máme klíčové vizuální doklady z Floridy, jejíž osídlování začalo roku 1562 a pokračovalo pod vedením Reného de Laudonnière. Ten měl s sebou malíře Jacquesa Le Moyne de Morgues (asi 1533-1588), díky jehož malbám a kresbám lze odhadnout dobový vzhled lidu Timukua. Na všech výjevech jsou floridští Indiáni zobrazeni s vyčesanými chocholy nad týlem; náčelníci si do nich zastrkávali pera. Ženy asi nosily vlasy až po pás.

V Le Moyneho zprávách je i zmínka o dvou ztroskotaných Španělech, kteří žili u Timukuaů patnáct let; jeden z nich tam dostal přezdívku Vousáč. „Byli nazí, jejich vlasy padaly až ke stehnům po indiánském způsobu. Ač byli španělského původu, přivykli tak divošským manýrům, že se jim zprvu ty naše zdály podivnými. Hovořil jsem s nimi, ošatil je a nařídil je ostříhat. Jakmile se tak stalo, posbírali kadeře, zabalili je do látky, řkouce, že si jich hodlají vzít jako doklad strastí, jichž v Indiích utržili,“ cituje malíř z velitelových dopisů (cit. dle Lorant 1965:56).

Autenticita obrazů, jež vznikly až v Evropě po paměti (1586), byla snižována, nicméně je Le Moyne namaloval dávno předtím, nežli vlivný přírodovědec Georges Cuvier (1769-1832) vyzval „umělce, že by měli portrétovat všechny domorodé modely s týmž druhem prostého účesu, aby vynikl tvar jejich lebky, neboť jej více zajímaly anatomické rysy nežli kulturní zvyky“ (Konishi 2008: 10). Jen tak můžeme sledovat timukuacké chocholy a ze 43 rytin, jež podle vzorů připravil roku 1591 rytec Theodore de Bry, se dozvídáme o zaniklých obyčejích.

Z desky číslo XIX víme o vdovském zvyku stříhat se jen pod uši a vlasy rozsypávat nad hroby padlých mužů. Vdovy se pak nesměly provdat dříve, nežli jim vlasy zakryly ramena. Rytina XV prvně zobrazuje skalpování v Americe. „Nesli s sebou proužky rákosu, ostřejší nežli ocelové ostří; a s nimi odřezávali kůži na hlavě až ku kosti zepředu nazad a všude kolem a strhávali ji, zatímco kštice více než stopu a půl dlouhá připevněna stále byla… Pak skalpy nad ohněm sušili, dokud nebyly podobny pergamenu. Pačesy navěšovali na svá kopí, nesouce je domů na znamení triumfu“ (cit. dle Lorant 1965: 65). Jiný návštěvník Floridy, Nicolas Le Challeux, roku 1565 píše o místním zvyku nosit šípy zapletené v účesu - zvláště při brodění vody, aby se nenamočily.

Roku 1579 pak jistý dobrodruh Davy Ingrams rozhlašoval v Londýně, jak s trosečníky došel z Mexika až k Atlantiku a cestou viděli divochy s hlavami na různých místech oholenými. Poté se Angličané pokusili založit trvalé osídlení na ostrově Roanoke v Severní Karolíně. Setkání s tamními obyvateli bylo působivé: „Mimořádný byl pohled na jejich usměvavého vůdce. Pleť měl ‚nažloutlé barvy´ a vlasy po stranách vyholené, takže mu zbyl na hlavě jenom kohoutí hřeben. K hlavě měl přivázaný plíšek z tepaného kovu a v každém uchu šest měděných kroužků,“ popsal v roce 1584 kapitán Arthur Barlowe stařešinu Granganimea (cit. dle. Milton 2004: 44).

Zatímco jeho ženu zdobily dlouhé vlasy po obou stranách, Indián měl visící loknu jen na straně jedné. Účes s delšími vlasy na levé skráni se později stal ve Velké Británii chvilkovou módou, říkalo se mu „virginské kadeře“, ale kněží jej kritizovali za nemístné napodobování domorodců. Dva z nich - jmény Wanchese a Manteo - se dokonce dostali do Londýna, kde je geniální vědec Thomas Harriot vyzpovídal a za užití vlastní abecedy sepsal i první slovníček algonkinštiny s přesnou výslovností. Řeč se sám i naučil. Na další výpravu se s Harriotem vydal též malíř John White, jenž už měl zkušenosti s portrétováním „divochů“ - účastnil se Frobisherovy expedice za grónskými Eskymáky. Nyní měl malovat Indiány: „Hlavy měli vyholené do špičatých hřebenů. Ženy vypadaly ještě podivněji. Měly silné kosti a zčásti odhalená ňadra, a nebýt oholených hlav a tetovaných tváří, mohly být docela přitažlivé“ (Milton 2004:78).

Whitea proslavila díla z roku 1585, jež pět let nato vydal tiskem De Bry. Stalo se tak rok před pracemi Le Moyneovými, takže jde o první výjevy ze života severoamerických Indiánů. Šlo o 23 rytin, které přinesly kolosální úspěch. Dle nich se ojedinělým způsobem stříhali „kněží“ virginských Secotanů, kteří měli oholenou hlavu kromě pruhu vlasů a vyčesaného kšiltu nad čelem. Ostatní muži - včetně náčelníků z Roanoke - nosili „kohouta“, ale přecházejícího v dlouhé prameny na krku, kde si je zauzlovávali. Vousy si mladíci vytrhávali, starší mívali strniště. Přestože v roce 1607 spatřila další výprava i indiánské děti se žlutými vlasy (nejspíše důkaz, že někteří ze zmizelých zapustili kořeny), po většině osadníků se slehla zem. Novější zprávy pak hovoří o tom, že virginští muži Assateague měli ve zvyku si vystříhávat jednu skráň z důvodů čistě praktických: holili si tu stranu, ze které přikládali šíp k tětivě.

Rekonstruovat „mapu“ původních účesů v Americe můžeme jen díky činnosti misionářů, později etnografů, malířů, fotografů či z vyprávění dobrodruhů. Indiáni měli temně černé až modročerné vlasy, které ale byly často vyšisovány sluncem až do bronzových tónů. Kadeře se barvily: jednak do velmi tmava (vývary ze slupek ořešáku), ale také červenící směsí z bizoního a medvědího tuku, krve nebo hlinky. Účes rozhodně býval jedním z hlavních způsobů etnického a sociálního odlišení. A úpravy to byly neobyčejně působivé.

Proslulosti si vydobyl pruh na hlavě (mohawk), jemuž dali jméno Mohavkové, jeden z pěti irokézských kmenů. Šlo o číro s vyholenými stranami; podobné pásy vlasů s ozdobami z per si vytvářeli i ostatní Irokézové. „Muži chodili prostovlasí, vlasy uspořádány do fantastických účesů. Někteří si nechávali na temeni chochol či hřeben vlasů a zbytek hlavy si oholili, jiní si holili jednu stranu hlavy a na druhé měli ozdobnou kadeř“ (Šolc 1977: 87). Podobně se stříhali i další obyvatelé severovýchodu, kteří si na krku splétali padající prameny a přidali i daňčí štětiny.

Kohouta nosili též Póníové na Mississippi. Dle Sherrowové slovo póní znamenalo růžek či hřebínek vlasů, což prý dalo kmeni jeho název - nizoučko zastřižený proužek s copánkem měl ještě válečník As-Sau-Taw-Ka neboli Bílý kůň fotografovaný roku 1868. Čerokíjové si pečlivě holili hlavu, ovšem nad týlem nechávali trčet trs pačesů. Také Lišky (Meskwakí, Saki) se pyšnili dramatickým sestřihem: čelo bylo holé, pomalované a teprve na temeni se zvedal hřebínek doplněný o barevné prameny. Různé příčesky a paruky nosil lid Mohave z Arizony či Yuma, ale i Mandanové od Missouri, které portrétoval Karl Bodmer. Mladík ze Švýcar doprovázel v letech 1832-1834 expedici Maximiliána zu Wied-Neuwied, jež přinesla zprávy o zvycích Hidatsů, od nichž pochází slavný výjev šamana či bojovníka, který tančí v masce s obří čupřinou na hlavě. Z některých děl jsou viditelné i řídké bradky: například u náčelníka Mandanů jménem Ma-to-toh-pe, což znamená Čtyři medvědi, nebo pohlavára Ponků.

Ženy většiny kmenů Severní Ameriky nosily vlasy dlouhé, volně rozpuštěné, případně s copy. To platilo i pro muže z prérií, kteří si - třeba jako Siouxové (Dakota) - uprostřed rozdělovali pačesy do dvou na strany sčesaných snopů. Konce ovinovali stužkami či vydří a jezevčí kůží. Takový účes nosil i náčelník Sedící býk hunkapských Lakotů, jejichž válečné kazajky bývaly dle etnografů zdobeny i lidskými vlasy. A je kouzlem osudu, že nepřítel Siouxů, plukovník George A. Custer byl znám pro své rudozlaté kadeře spadající až k límci, takže se mu říkalo v hunkapštině Pehin Hanska, což značí Dlouhý vlas.

Péče o vlasy byla u Siouxů společenskou událostí; historikové upozorňují, že lidé plánovali stříhání nebo česání na stejnou dobu - ženy si pomáhaly, střídaly se. Mnoho etnik věřilo v magickou sílu bujných, dlouhých vlasů. Takové mívali též Nez Percés (Numipu) ze státu Washington a Idaho, jimž dali Francouzi pro jejich ozdoby příhodné jméno Propíchnuté nosy. Typická pro ně byla nad čelem vyčesaná vlna, jakou nosili náčelníci Joseph či Černý orel. Natužený „hřeben“ měli rovněž Upsarokové, Apačové si polodlouhé účesy ovinovali látkou.

U Čoktawů od Mississippi tradičně nosili volné vlasy muži i ženy, přičemž si do nich zastrkávali plíšky mědi, kůstky a hřebínky z paroží. Zvláštní účesy patřily ke slavnostním příležitostem - kupříkladu k orlímu tanci. Bujné prameny zdobily obě pohlaví u Čikasawů. Spřízněni Kríkové na území dnešní Alabamy a Georgie „si holili hlavy a ponechávali si od čela k týlu jen jakýsi hřeben z vlasů, případně chomáč vlasů trčící na temeni hlavy vzhůru. Ženy nosily vlasy volně rozpuštěné nebo svázány v jednoduchý uzel“ (Šolc 1977: 121). Kríkké dámy ovšem mívaly výjimečně dlouhé vlasy, běžně je prý nezkracovaly po celý život!

Přírodopisec Mark Catesby, autor první knihy o flóře a fauně Severní Ameriky, navštívil Kríky kolem roku 1730. Dámy popsal: „Ovinují si vlasy do věnců na temeni, jiné je splétají v copy a svazují je na vrcholu dubovými věnečky“ (cit. dle Sherrow 2006: 287). Když truchlily, nesměly se česat a vlasy si upalovaly. Obecně běžnou byla oběť vlasů v případě příbuzenského úmrtí, jak dokládá šošonský pohřeb, kdy si „ženy pořežou nohy a ruce, aby jim tekla krev, ostříhají si vlasy nakrátko po uši a nosí je rozpuštěné. Muži si ostříhají vlasy po ramena a rozpletou si copy“ (Hultkrantz 1998: 84).

Jedny z nejzvláštnějších účesů v historii vůbec měly Hopijky z Nového Mexika, které nosily po stranách hlavy dva vyčesané a spletené talíře, jež tradičně „označovaly panenství“ a už počátkem 20. století „byly zřídkakdy k vidění i v nejméně rozvinutých pueblech“ (Curtis 2005: 359 a 361). Známe je z inscenovaných fotografií Edwarda S. Curtise, jenž ve svém dvacetisvazkovém díle The North American Indian (1907-1930) mapoval tradiční vizáž severoamerických obyvatel.

Během pueblanské svatby „příbuzní nevěsty a ženich umyli před obřadem vlasy novým zeťům či snachám. Hopiové znali přípravu čistících roztoků na vlasy, jež vyráběli z kořenů yuccy. Bylo zvykem, že nevěsta a ženich si stoupli vedle sebe propojeni namydlenými vlasy, symbolem jejich svazku“ (Sherrow 2006: 288). Po svatbě manželky nosily smotek či cop, zatímco ty svobodné, jež měly věk na vdavky, si po stranách vytvářely ony dva „rozmáčknuté kvítky“.

V roce 1930 se k těmto Pueblanům vydal etnolog František Pospíšil. „Starobylý účes se zachoval jen u žen Hopi. Jest složitý a pracný; za podložku se užívá suchého kukuřičného listí, na němž se splétají vlasy nad ušima. Svobodná děvčata používala této metody až do nedávna, zato vdané ženy si splétávají vlasy do dvou copů“ (Pospíšil 1933: 104). Pospíšil ocenil předrituální omývání odvarem z yuccy, jejíž čistící účinky znali i Navahové a národy Jihozápadu. ▶

Jiní Indiáni užívali pro zvýšení lesku tuků; pomády se dělaly i z medvědího sádla, jež bylo považováno za užitečný prostředek proti všim. Oleje se mísily s vonnými květy a kořínky. Čipevajové kombinovali medvědí tuk s pryskyřicí, z orobince vyráběli kondicionéry. V Severní Karolíně se dle Johna Brickella (1737) obchodovalo s práškem ze „šarlatového kořene“, který byl ceněn pro své účinky v péči o vlasy. Omahové přidávali do olejíčků na vlasy okvětní lístky prérijních růží a lístky bergamotu. Jedna z vonných trav se jmenovala pe-zhi zan-sta a připomínala vanilku. Nejběžnější omažská pomáda se dle Dorseyho vyráběla z bizoního tuku s travní příměsí. Černonožci (Blackfoot), kteří si nad čelem vytvářeli uzel z vlasů, jak ukazuje Bodmerův portrét pohlavára Pioch-Kiäie z roku 1833 i Curtisova fotka Medvědího býka, užívali do vlasových směsí jehličky z balšamovníku. Šajeni, od nichž máme zpráv, že dříve chytali „kachny do sítí z lidských vlasů“, zase vařili šampón z máty (Moore 2003: 28).

Odlišný přípravek užívali nejsevernější domorodci Ameriky – Inuité neboli Eskymáci, jejichž kultura zasahovala až do části Asie a Grónska. Aby se vlasy daly pevně svázat a měly lesk, koupaly je Eskymačky v moči. „Vzpomínám si na jeden taneční večer; žertem jsem škádlil jednu z přítelkyň upozorněním, že její chomáč nestojí tak, jak by měl. Dívka zmizela a za chvíli se vrátila se střapcem trčícím a páchnoucím uvedenou vodičkou na vlasy… Pach pokládají samy za příjemný, nazývají ho panenským a mají ho za čarodějný prostředek k lovení mužů,“ napsal roku 1891 slavný badatel Fridtjof Nansen pracující v Grónsku (Nansen 1956: 26).

Dávný český národopisec o tamních Eskymačkách uváděl: „Ženy, jimž vlasy jsou přední ozdobou, nosí vlasy svinuty ve veliký chumáč na temeni; ale poněvadž při uvazování v uzel příliš je utahují, u starších žen vlasy na spáncích bývají vypadlé. Přímo odporný jest pohled na také ženy obstárlé s hlavou na polo plešatou, s níž vlasy řídké na všechny strany se rozlétají. Ženy pokryté k tomu sazemi a špínou podobají se bezmála čarodějnicím“ (Vlach 1913: 152).

Inuitky z amerického Hudsonského zálivu si pletly dva dlouhé copy. Inuitští muži, jejichž indiánští sousedé na Aljašce zdobili vlasem i oblečení, se příliš nečesali – jen odhrnovali hřívu z obličeje. Zvláštní účes měli Eskymáci z ostrova St. Lawrence. Nechávali si hustší věnec vlasů kolem hlavy, ale krátili je na temeni, takže vypadali, jakoby měli vystříhanou beranici. Vzadu jim na ramena spadal i pramínek vlasů. „Taková kněžská tonsura byla oblíbena, pozdější styl s prameny ukazuje na sibiřský vliv“ (Moore 1923: 344). Eskymáky s tonsurou zpodobnil malíř Louis Choris, jenž se do Ameriky vydal s Kotzebueho expedicí roku 1816.

Aby se vlasy daly pevně svázat a měly lesk, koupaly je Inuitky v moči.

A ještě jednu raritu znal sever: už misionář Jean-François Lafiteau, považovaný za jednoho z prvních etnologů, popisuje v díle Moeurs des sauvages américains (1724) plavovlasé labradorské Eskymáky! „Jsou vysocí, dobře stavění a světlejší než ostatní divoši. Své brady nechávají růst, a mají kučery, jež zkracují pod ušima. Vlasy mívají skoro vždy černé, ale pár z nich má vlasy světlé (fr. blondes) a jiní červené (fr. roux) jako lidé v severní Evropě“ (cit. dle Jenness 1921: 257-258).

Indiáni si vlasy nejčastěji rozčesávali prsty, ale užívali i hřebenů z kostí, dřeva, rákosu a paroží. Omahové vyráběli kartáče (kha-de mi-ka-he) z trávy propletené s jeleními štětinami. Z Cookovy výpravy k Nutkům roku 1778 pocházejí i jedny z prvních hřebenů v muzejních sbírkách. Hřebínek o výšce asi patnácti centimetrů s postavou medvěda, který sedí na žábě a v ústech drží dítě, je z expedice kapitána Maksutova (1862-1867). Mnoho domorodců nosilo kapsičku s toaletním náčiním, jež obsahovala malování nebo pomády.

Ač se některá etnika neholila (kalifornští Pomové si nechávali růst řídké bradky), k holení se hodily ostré kameny či mušle; spojené lastury sloužily jako pinzetky. U Haidů, Kwakiutlů či Tlinkitů se vousy vytrhávaly pinzetami ze dřeva či mušloviny; ženy si tam odstraňovaly i obočí. Kmeny Severozápadu však „obzvláště nádherně zdobily dřevěné části kultovního účesu“ a některé masky byly vybaveny také lidskými kadeřemi (Siebertová 1970: 35). Šamané měli i paruky.

Nativní účesy se lišily. Například Wampanoagové z východu USA si jednak vystřihávali hlavu kromě středového hřebínku, ale kromě tohoto nejběžnějšího účesu nosili též dlouhé kadeře nebo dva copy. Jiní si stříhali jenom levou stranu, bojovníci se pyšnili celou oholenou hlavou pouze s chomáčem na temeni – prý šlo o výzvu nepříteli, aby se jejich lebky pokusil zmocnit. Takže jeden z pionýrů v Nové Anglii, William Wood, roku 1634 poznamenal, že účesů a sestřihů měli Indiáni tolik, že by holič z napodobování takové módy zešílel…

Jenže nešlo o módu. Rozdílné úpravy nepatřily toliko jedinci, ale různým klanům. U Omahů a Osedžů, jejichž muži si holili hlavu horkým kamenem a v týle nechávali „tác“ vlasů, jak víme z portrétů malíře George Catlina (1796-1872), měly „děti každého klanu vlasy sestřižené charakteristickým způsobem, který evokoval aspekt nebo význačný rys zvířete nebo přírodního jevu“ (Lévi-Strauss 1996: 209). Třeba dva růžky v týlu a chochůlek na krku náležel dětem z klanu bizona, copánek nad krkem měli „losové“ a podélně stříhaná polovina hlavy značila bok „vlků“.

Rituál prvního dětského stříhání prováděl u Omahů medicinman hromu (in-shta´-thun-da). Dělo se tak po prvním jarním zahřmění. Dítka, která již sama chodila, dostala tehdy své první mokasíny a maminky je doprovodily ke zvláštnímu domu. Za obřadných slov a zpěvu pak děti vešly dovnitř, kde byly jejich kadeře obětovány „pradědovi“ Hromu. „Vlasy představovaly život; v tomto obřadu bylo dítě odevzdáno do rukou vyšší moci skrze odloučení s loknou“ (Fletcher 1898: 443).

Tehdy se děti dozvěděly své „pravé“ jméno (ni´-ki-e) a to získané po narození odvrhly. Po návratu z chýše dostříhal otec potomkovi účes podle totemových pravidel, takže Želvy měly holou hlavu kromě chomáčků nad čelem čili „želví hlavičky“. Každý následující rok, přesně v den postřižin, se dětem upravil účes do požadovaného tvaru, aby upevnil jejich identitu. O významu účesů pro pojmenovávání osedžských dětí pojednal etnolog Francis La Flesche.

Severoamerickým Indiánům je připisován další zvyk – skalpování neboli získávání trofejí z lidských kšticí. Skalpovalo se i v předkolumbovské době, jak ukazují nálezy lebek mužů i žen starých asi 1400 let, na nichž jsou patrné řezy, což doložil nejen osteolog E. J. Neiburger (1989). Nicméně mnohokráte se vznášela otázka, zda uřezávání pačesů nerozvinuli až bílí kolonizátoři, kteří vykupovanými skalpy podporovali mezikmenové boje: „Stahování kůže s vlasy z hlavy nepřítele není vlastně původním indiánským zvykem. Holanďané, Angličané a jiní platili Indiánům za to, aby zabíjeli příslušníky jim nepřátelských kmenů“ (Šolc 1977: 86).

O skalpování se však zmiňují i starší záznamy. Georg Friederici, jenž se dějinám americké skalpáže věnoval, datuje „nejranější zápis do roku 1520“ (Friederici 1906: 423). Jacques Cartier viděl roku 1535 u Stadaconanů od Quebeku „kůže z hlav pětice mužů napjatých na obručích jako pergamen“, jež byly odejmuty nepřátelským Mikmakům (Toudamanům) (Axtell & Sturtevant 1980: 456). V březnu 1540 se Apalačíové zmocnili dvou mužů expedice Hernanda de Soto směřující k Floridě a odřízli jim kštice; pár let nato skončil stejně mnich u Kríků. Misionář Gabriel Sagard-Théodat zapsal v roce 1624 skalpování u Hurónů, kteří si z boje odnášeli hlavy soků, ale když jimi byli příliš obtěžkáni, spokojili se s kůží a pačesy (onontsira), jak připomínají historikové Axtell a Sturtevant.

Je ovšem pravdou, že ocelové nože a bělošské odměny obyčej utužily. V červenci 1764 vyhlásil guvernér Pennsylvánie zvláštní ceník: za skalp Indiána vyplácel stát 134 dolarů, zabitá Indiánka byla za padesát. Za apačské kštice se později dávalo až sto dolarů, skalp žen byl za polovic a dětské vlásky se odměňovaly čtvrtinou. Trofeje přesáhly i do bělošských konfliktů: kanadský guvernér Henry Hamilton z dob války o nezávislost byl dle Reeseho přezdíván „vlasy vykupující generál“ (Owsley 1994: 337).

Asi nejtradičněji patřily odnímané vlasy k prérijním Indiánům, což dokládají kostěné nálezy z řady lokalit: Blood Run, Hanging Valley, Sargent Ossuary či Fay Tolton. Účel skalpování byl týž jako v případě četných kultur, jež praktikovaly lov lebek – ukázat statečnost a triumf. „Ještě když byl skalp čerstvý, válečník z něj olízl krev, aby symbolicky pozřel nepřítele,“ uvádí se o Menominiích z Wisconsinu (Skinner 1911: 309). Pueblané užívali kštic i při obětinách pro magické zajištění vláhy, Navahové je dle Owsleyho dokonce žvýkali, aby vyléčili bolesti zubů.

Některé kmeny odřezávaly jen menší kruhovitou část pačesů, jiné odebíraly celou kštici s pokožkou – dokonce i s ušními boltci nebo částmi obličeje! Kompletní kůži stahovali třeba Tlinkitové, ale Černonožci brali jen asi sedmicentimetrový odřezek. Podle lékaře Gabriela Nadeaua se někdy válečníci o skalp i dělili: zvláště po zavedení palných zbraní, kdy nebylo snadné určit, kdo koho zabil. Nadeau takovému dělení říká „multi-skalpáž“ (Nadeau 1941: 180).

I techniky se různily. V zásadě existovaly tři. „Nejběžnější metodou byl kruhovitý výřez ostrým nástrojem z mušle, rákosu, kamene, oceli a vytržený pak s kůží na okrajích zářezu. Jinou metodou byla sabráž. Pačesy byly uchopeny a násilně nadzvihnuty, aby se zvedla pokožka až nad kost. Nožem, drženým jako šavle nebo srp, byl skalp odříznut. Poslední typ zahrnoval vykousnutí zuby“ (cit. dle Owsley 1994:336). V Kalifornii se jako trofeje braly i uši a oči. V polovině 19. století se etnograf R. F. Burton pokoušel přesvědčit lakotského válečníka, aby mu ukázal, jak Siouxové skalpují, ale byl rázně odmítnut. S cizími se o takových věcech nemluvilo.

Další antropolog J. R. Swanton upozornil, že u Kríků nebývaly překvapivě za nejcennější trofeje považovány skalpy bojovníků, nýbrž žen a dětí, neboť dokládaly odvahu dojít až na střežené území. Po skalpáži vydal bojovník zvláštní pokřik. Skalpy se vezly domů na tyči, větvi nebo luku. Pak se sušily, napínaly i malovaly. „Kštice bývaly ukazovány jako válečné trofeje, které měly ohromit nepřátele. Některé se napichovaly na hole na veřejných prostranstvích, jiné patřily náčelníkům či putovaly přivázané na koních do dalších bitev. Když válečník zemřel, jeho sbírka skalpů s ním mohla být pohřbena “ (Sherrow 2006: 344).

Zvláštní obřady se týkaly úpravy kštice, jejího opatrování i užívání na kanoích, palisádách nebo koňských uzdách. Některá etnika chystala při návratu z boje speciální „skalpový tanec“; u Šajenů se poslední taková slavnost konala v roce 1852. Oběti nebyly vždy zabity, ale uzmutím vlasů někdy jen pokořeny. U Arikarů bylo dle Gilmorea slovo skalp synonymem „zničení, trosky“ a lidé s odejmutými vlasy už vlastně nebyli lidmi. Museli odejít ze vsi; v podstatě byli mrtví, vnímáni jako duchové, přízraky, žijící o samotě. Skalpovaní lidé měli v mytologii nadpřirozené schopnosti, říkalo se, že „jezdí nocí jako přízrak, který má moc odebírat skalpy, krást koně a bez obtíží chytat orly“ (cit. dle Owsley 1994:338).

Proti skalpování a „pohanským“ účesům brojili četní misionáři. Mezi nimi byli jezuité, ale i Moravští bratři. Z misie Schönbrunn na delawarském území známe zápis z roku 1783, jenž určuje nová pravidla. Indiáni se měli vystříhat marnivosti, živit se prací a už tehdy jim bylo zakazováno „malovat se, vyholovat si hlavy, zdobit se pery… navěšovat na sebe wampuny nebo stříbrné tretky“ (cit. dle Křížová 2007: 146). Amerika se měnila.

A tak byly původní kultury během pouhých pár staletí samy „skalpovány“ – jejich tradice přešly do věčných lovišť, přičemž i kdysi tak běžný předmět, jakým skalp býval, se stal velikou raritou dokonce i v etnografických muzeích (kde dnes vzbuzuje etické otázky). •

LITERATURA:

- ANGER, S., & DIECK, A. (1978). Skalpieren in Europa seit dem Neolithikum bis um 1767 Nach Chr. Materialsammlung. Bonner Hefte zur Vorgeschichte, 17. 153-240.
- AXTELL, J., & STURTEVANT, W. C. (1980). The Unkindest Cut, or Who Invented Scalping. The William and Mary Quarterly, 37 (3). 451-472.
- BAHN, P. G. (Ed.) (1997a). Hroby, hrobky a mumie. Praha: Argo.
- BAHN, P. G. (Ed.) (1997b). Příběh archeologie. Praha: Argo.
- BAHN, P. G. (Ed.) (2008). Vepsáno do kostí. Praha: Mladá fronta.
- BERG, C. (1951). The Unconscious Significance of Hair. London: Allen & Unwin.
- BINKOVÁ, S., & POLIŠENSKÝ, J. (Eds.) (1989). Česká touha cestovatelská. Praha: Odeon.
- BOUGAINVILLE DE, L. A. (1927). Cesta kolem světa. Praha: ČGU.
- CADDEO, R. (Ed.) (1942). Kolumbův lodní deník. Praha: Novina.
- CASTNER, J. L. (2002). Shrunken Heads. Tsantsa Trophies and Human Exotica. Gainesville: Feline Press.
- COOPER, W. (1971). Hair. Sex, Society, Symbolism. New York: Stein and Day.
- CORSON, R. (2005). Fashions in Hair. The First Five Thousand Years. London: Peter Owen.
- CURTIS, E. S. (2005). The North American Indian. Köln: Taschen.
- DÍAZ DEL CASTILLO, B. (1980). Pravdivá historie dobývání Mexika. Praha: Odeon.
- FEATHERSTONE, M. (1999). Body Modification: An Introduction. Body & Society, 5 (2/3). 1-13.
- FLETCHER, A. C. (1898). The Significance of the Scalp-Lock. A Study of an Omaha Ritual. The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 27. 436-450.
- FORSTER, J. G. (1964). Cesta kolem světa. Praha: SNKL.
- FRANBOURG, A., HALLEGOT, P., & BALTENNECK, F. et al. (2003). Ethnic Hair & Skin: What is the State of Science?, Supplement to Journal of the American Academy of Dermatology, 48 (6). 115-133.
- FRAZER, J. G. (1994). Zlatá ratolest. Praha: Mladá fronta.
- FRAZER, J. G. (2000). Zlatá ratolest – Druhá žeň. Praha: Garamond.
- FRIČ, A. V. (1943). Indiáni Jižní Ameriky. Praha: Novina.
- FRIEDERICI, G. (1906). Scalping in America. Annual Report of the Smithsonian Institution. 423-438.
- GENNEP VAN, A. (1997). Přechodové rituály – systematické studium rituálů. Praha: NLN.
- GLOB, P. V. (1972). Lidé z bažin. Praha: Odeon.
- HAGEN VON, V. W. (1963). Říše Inků. Praha: Orbis.
- HAGEN VON, V. W. (1966). Kultúra Mayóv. Bratislava: Obzor.
- HAGEN VON, V. W. (1967). Pouštní říše ve starém Peru. Praha: Mladá fronta.
- HALLPIKE, C. R. (1969). Social Hair. Man, 9. 256-264.
- HEMMING, J. (1977). Dobytí říše Inků. Praha: Odeon.
- HULTKRANTZ, Å. (1998). Domorodá náboženství Severní Ameriky. Praha: Prostor.
- JENNESS, D. (1921). The ‚Blond´ Eskimos. American Anthropologist, 23/3. 257-267.
- KARSTEN, R. (1935). The Head-Hunters of Western Amazonas. The life and Culture of the Jibaro Indians of Eastern Ecuador and Peru. Helsingfors: Centraltryckeriet.
- KÄSTNER, K. P. (Ed.) (2009). Amazonien. Indianer der Regenwälder und Savannen. Dresden: Staatliche Ethnographische Sammlungen Sachsen.
- KONISHI, S. (2008). ‘Tied in Rolled Knots and Powdered with Ochre’: Aboriginal Hair and Eighteenth-century Cross-cultural Encounters. Borderlands, VII/2. 1-20.
- KŘÍŽOVÁ, M. (2007). Ideální město v divočině. Praha: NLN.
- LAS CASAS, B. de (1954). O zemí indijských pustošení a vylidňování zpráva nejstručnější. Praha: Lidová demokracie.
- LEACH, E. R. (1958). Magical Hair. The Journal of the Royal Anthropological Institute, 88. 147-164.
- LÉVI-STRAUSS, C. (1966). Smutné tropy. Praha: Odeon.
- LÉVI-STRAUSS, C. (1996). Myšlení přírodních národů. Liberec: Dauphin.
- LÉVY-BRUHL, L. (1999). Myšlení člověka primitivního. Praha: Argo.
- LOCK, M. M., & FARQUHAR, J. (Eds.) (2007): Beyond the Body Proper. Durham: Duke University Press.
- LORANT, S. (1965). The New World. The First Pictures of America. New York: Duell, Sloan and Pearce.
- MILTON, G. (2004). Ve službách královny Alžběty. Praha: Brána.
- MOORE, J. H. (2003). Šajeni. Praha: NLN.
- MOORE, R. D. (1923): Social Life of the Eskimo of St. Lawrence Island. American Anthropologist, 25/3. 339-375.
- MORLEY, S. G. (1977). Mayové. Praha: Orbis.
- MURDOCK, G. P. (1945). The Common Denominator of Culture. In Linton, R. (Ed.): The Science of Man in the World Crisis (124-142). New York.
- NADEAU, G. (1941). Indian Scalping. Technique in Different Tribes. Bulletin of History of Medicine, 2. 178-194.
- NANSEN, F. (1956). Život Eskymáků. Praha: Mladá fronta.
- OWSLEY, D. W. (Ed.) (1994): Skeletal Biology in the Great Plains. Washington: Smithsonian Institution.
- POLHEMUS, T. (Ed.) (1978). The Body Reader. Social Aspects of the Human Body. New York: Pantheon.
- POSPÍŠIL, F. (1933). Etnologické materiálie z jihozápadu U.S.A. Brno: vlastním nákladem.
- PRESCOTT, W. H. (1964). Dějiny dobytí Mexika. Praha: Orbis.
- PRESCOTT, W. H. (1980). Dějiny dobytí Peru. Praha: Panorama.
- RANTALA, M. J. (2007). Evolution of nakedness in Homo sapiens. Journal of Zoology, 273. 1-7.
- REJCHRTOVÁ, A. (2008). Vlasy jako text. K sémiotice kultury. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- RUBIN, A. (Ed.) (1988). Marks of Civilization. Artistic Transformations of the Human Body. Los Angeles: UCLA Museum of Cultural History.
- RYCHLÍK, M. (2005): Tetování, skarifikace a jiné zdobení těla. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- RYCHLÍK, M. (2012): O jiném „umění“ jiných: Vstup do antropologie umění. Culturologia, 1(1). 44-50.
- RYCHLÍK, M. (2013a): Načesané lidstvo. S vlasy a vousy po celém světě. Vesmír, 92 (3). 150-155.
- RYCHLÍK, M. (2013b): Účesy jako „umění“? Nástin vlasových úprav a jejich symboliky v Africe. Anthropologia Integra, 4 (1). 49-66.
- RYCHLÍK, M. (2013c): Copy a hřebeny: Poznámky k dějinám účesu v asijských kulturách. Culturologia, 2 (1),. 36-49.
- RYCHLÍK, M. (2013d): Paruky, lokny i vši: Nástin historie účesu ve starověkých kulturách. Culturologia, 2 (2). 26-43.
- RYCHLÍK, M. (2013e): S manou ve kštici: Tradiční vlasové úpravy v Polynésii (a Mikronésii). Anthropologia Integra, 4 (2). 29-44.
- RYCHLÍK, M. (2014a): Dějiny tetování. Praha: Mladá fronta.
- RYCHLÍK, M. (2014b): Proč se lidstvo češe: Načrtnutí symboliky účesů, vousů a jejich úprav. 45-92. In SOUKUP, M. (Ed.): Tělo. Čichat, česat, hmatat, propichovat, řezat. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- SHERROW, V. (2006). Encyclopedia of Hair: A Cultural History. Westport: Greenwood Press.
- SIEBERTOVÁ, E. (1970). Indiánské umění amerického severozápadního pobřeží. Praha: Obelisk.
- SKINNER, A. (1911). War Customs of the Menomini Indians. American Anthropologist, 13/2. 299-312.
- STADEN, H. (2000). Dvě cesty do Brazílie. Praha: Titanic.
- STEIN, P. L., & ROWE, B. (1993). Physical Anthropology. New York: McGraw-Hill.
- STRAKA, C. (Ed.) (1926). Spis o nových zemích a o Novém světě. Praha:Vincenc Svoboda.
- SYNNOTT, A. (1987). Shame and Glory. A Sociology of Hair. The British Journal of Sociology, 38 (3). 381-413.
- ŠEDIVÝ, E. (1921). Dějiny kosmetiky. Kulturní, medicinsko-historická studie. Praha: Březina.
- ŠOLC, V. (1977). Indiánské historie. Praha: Československý spisovatel.
- THOMPSON, J. E. S. (1971). Sláva a pád starých Mayů. Praha: Mladá fronta.
- TICHÁ, Z. (Ed.) (1985). Jak staří Čechové poznávali svět. Praha: Vyšehrad.
- TOMÍČEK, J. S. (1846). Doba prwního člowěčenstwa aneb auplnější wylíčení stawu prwního pokolení lidského. Praha: W komissí u Kronbergra a Řiwnáče.
- TYLOR, E. B. (1897). Úvod do studia člověka a civilizace (Anthropologie). Praha: Laichter.
- VAILLANT, G. C. (1974). Aztékové. Praha: Orbis.
- VLACH, J. (1911). Národopis všech světadílů. Praha: I. L. Kober.
- VLACH, J. (1913). Žena ve zvycích a mravech národů. Praha: I. L. Kober.
- WOODFORDE, J. (1971). The Strange Story of False Hair. London: Routledge.